

De kleine fauna en de ontwikkeling van het soortenbeheer

Bij het beheer van natuurgebieden werden in het verleden vrijwel uitsluitend de vegetatie en de (broed)vogels als vertrekpunt genomen. Momenteel neemt de kennis van de kleine fauna met dusdanig grote sprongen toe dat steeds vaker een beroep op natuurbeheerders gedaan wordt om rekening te houden met de 'kleine beestjes'. In dit artikel wordt beknopt beschreven hoe de ontwikkeling van de ecologische kennis van soortgroepen het natuur- en soortgerichte beheer bij Natuurmonumenten heeft beïnvloed.

Tim van den Broek & Tienieke de Groot

Als je al wandelend in een natuurgebied een kikker, libel of dagvlinder tegenkomt, kan die op vrij eenvoudige wijze aan de hand van een veldgids op naam gebracht worden. Tot ver in de tweede helft van de vorige eeuw was dat echter vrijwel onmogelijk. Voor leken en natuurbeheerders toegankelijke publicaties beperkten zich hoofdzakelijk tot vogels en grote zoogdieren. Dat wil niet zeggen dat er niet gekeken werd naar andere diergroepen. Met name de insecten kregen veel aandacht bij een kleine groep entomologen (kader 1). Die gegevens bereikten Natuurmonumenten ook; zo staat er in het jaarboek van Natuurmonumenten 1923-1928 een uitgebreide beschrijving van de entomofauna van het Naardermeer (Corporaal, 1926), de weerslag van gegevens die verzameld waren door specialisten en wetenschappers. Voor veel leden van Natuurmonumenten, maar ook voor beheerders moet een dergelijke beschrijving destijds een ongrijpbare wereld zijn geweest. Immers,

duidelijke tekeningen, foto's, Nederlandse namen en ecologische eisen van de desbetreffende soorten ontbraken. Hoe kan men zich dan een voorstelling maken van die insectenwereld, laat staan er beheermaatregelen voor treffen? Dat laatste stond dan ook nog niet centraal bij de onderzoekers. De nadruk lag hoofdzakelijk op het verzamelen van soorten en het inzicht krijgen in de verspreiding en ontwikkeling, om deze informatie vervolgens op sfeervolle wijze op te schrijven.

Hoe bekender hoe beminder

Vanaf het eind van de jaren zeventig deed zich een kentering voor. Er werd op grotere schaal door vrijwilligers, waaronder jeugdbonds- en KNNV-leden, naar de kleine fauna gekeken. Het verschijnen van betaalbare Nederlandse tabellen maakte het voor hen mogelijk om voorheen moeilijke diersoorten als libellen en sprinkhanen op naam te brengen.

Ook andere ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de voortschrijdende kennis over diersoorten. Een doorbraak voor 'duistere' insectengroepen bij het grote publiek is over het algemeen het moment van de Nederlandse naamgeving en daaraan gekoppeld een veldgids. Daarnaast hebben ecologische onderzoeken van universiteiten/instituten een bijdrage geleverd aan de kennis over onder andere dagvlinders en herpetofauna. Tegelijk met het eenvoudiger worden voor natuurliefhebbers om insecten- en herpetofauna-inventarisaties te verrichten nam het aantal rapporten en publicaties toe. Bij een vergelijking van de literatuur (zowel boeken als rapporten) bij de centrale bibliotheek van Natuurmonumenten tussen de traditionele diergroep vogels en enkele andere diergroepen is duidelijk dat de laatste met een inhaalslag bezig zijn (tabel 1). Door het verschijnen van een landelijke inventarisatieatlas (Staatsbosbeheer, 1981) was het voor iedereen in Nederland mogelijk om waarnemingen en vindplaatsen op een gestandaardiseerde wijze door te geven en op te slaan. In eerste instantie gebeurde dit nog op basis van 5x5 km uurhokken, maar al snel trad er een verfijning

Kader 1. Van noodgedwongen (her)introductie tot soortgericht beheer

De ontdekking in 1915 dat Nederland de enige vliegplaats van een ondersoort van de Grote vuurvlinder (*Lycaena dispar*) (foto 1) herbergde, bracht in verschillende opzichten heel wat beroering teweeg in de entomologische wereld. Grote vuurvlinders werden toen gezien als een zeer begeerd verzamelobject, met een handelswaarde van fl. 30,00 kort na de ontdekking tot fl. 1,25 in 1961 (Bink, 1963). Thijsse zag maar één manier om de Grote vuurvlinder te beschermen, namelijk via aankopen van het leefgebied. Als dat niet lukte, was het uitzetten in een ander natuurgebied de oplossing, zoals in 1928 gebeurde in het Naardermeer. Hoewel hij het een onnatuurlijke maatregel vond, vond hij de nood zwaarwegender. 'Zeer zeker echter hebben onze natuurmonumenten ook een bestemming te vervullen als asyl en op grond daarvan is het wel te verdedigen, dat de Groote vuurvlinder gepoot wordt in onze bezittingen.' (Thijsse, 1928).

Zowel de eerste uitzetpoging in het Naardermeer in 1928 als de tweede in 1932 mislukte echter. Er was niet veel kennis voorhanden over de ecologie van de soort waardoor er

vermoedelijk op een verkeerde manier gemaaid is (Boer Lefeef, 1963). Sindsdien is er veel veranderd, zowel bij entomologen als bij natuurbeheerders. In De Wieden wordt door vrijwilligers en onderzoekers sinds bijna vijftien jaar onderzoek gedaan naar de verspreiding en ecologie van de Grote vuurvlinder. Inmiddels is er een soortbeschermingsplan voor de Grote vuurvlinder verschenen (van Swaay, 2000). Herintroductie wordt niet meer overwogen. Via soortgericht beheer wordt rekening gehouden met de Grote vuurvlinder. Dat houdt in dat de maaibalk op percelen waar populaties zitten hoger is afgesteld om de rupsen aan de basis van de voedselplant Waterzuring (*Rumex hydrolapathum*) te sparen. Het sluk na het maaien wordt niet verbrand, maar blijft liggen om de rupsen de gelegenheid te geven weg te kruipen. Enkele rietlanden worden begreppeld om een vochtiger en groeizamer milieu te scheppen voor de Waterzuring. Op deze manier wordt er alles aan gedaan om 'de mooiste vlinder van Europa' (Thijsses benaming) te behouden.

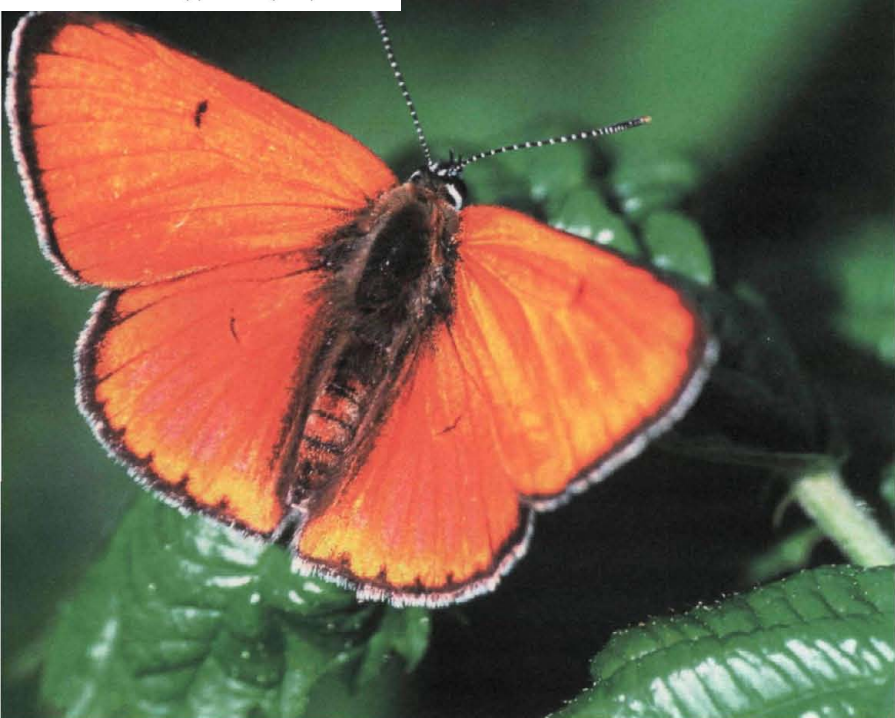

Foto 1. Voor het behoud van de Grote vuurvlieder in Nederland werden reeds in 1928 en 1932 in het Naardermeer introducties uitgevoerd die echter mislukten. In 2000 werd een speciaal soortbeschermingsplan voor deze vlinder van kracht (foto: Ronald Messemaker).

De opkomst van de computer speelde zelfsprekend een belangrijke rol bij het ordenen van deze databestanden. Natuurmonumenten juichte deze ontwikkeling en gaf financiële ondersteuning bij het tellen van verspreidingsatlassen. Omdat er landsdekkende verspreidingsgegevens beschikbaar kwamen, werd het belang van de aanwezigheid van een bepaalde soort duidelijker. Je bleek bijvoorbeeld als beheerder plotseling de enige Nederlandse populatie van de Rosse sprinkhaan (*Gomphocerippus rufus*) in je gebied te hebben. Ook het verschijnen van de Rode Lijsten heeft de betrokkenheid van beheerders bij soorten versterkt. Immers, de eerste stap op weg naar bescherming van een soort bestaat uit kennis over de mate van bedreiging en achteruitgang van de soort in je natuurgebied. Daarna is het mogelijk om prioriteiten te leggen en maatregelen te maken in het beheer.

Soortgerichte maatregelen krijgen plek in beleid

Alvorens voor het verschijnen van officiële Rode Lijsten had de rijksoverheid al de conclusie getrokken dat de in het Natuurbeheersplan (Ministerie van LNV, 1990) genoemde Ecologische Hoofdstructuur (EHS) onvoldoende zou zijn om de diversiteit aan soorten te behouden. Daarom werd er naast beleid voor de realisatie van de EHS een speciaal soortenbeleid ontwik-

keld (Ministerie van LNV et al., 2000). Middels publicaties werd er ook aandacht gevraagd voor ongewervelden in het natuurbeheer en kleine landschapselementen in het bijzonder (Natuurbeschermingsraad, 1991; Stichting LONL, 1992).

Ook binnen Natuurmonumenten zag men dat het reguliere systeembeheer niet toereikend was voor diverse plant- en diersoorten. In 1997 verscheen daarom de beleidsnota Soortgerichte Maatregelen. Naast richtlijnen hoe om te gaan met jacht (van den Broek, dit nummer) werden hierin ook richtlijnen voor soortbevorderende maatregelen opgenomen.

Om beter inzicht te krijgen waar welke soorten in de gebieden van Natuurmonumenten voorkomen, werden er naast de inventarisaties verricht door vrijwilligers, betaalde inventarisaties uitgevoerd. Voor de herpetofauna gebeurde dit hoofdzakelijk door een adviesbureau. Voor dagvlinders, sprinkhanen en met name libellen gebeurde dat vooral door de tweede auteur, die van 1995 tot 2005 bij Natuurmonumenten gebieden karteerde en later ook boswachters en vrijwilligers ondersteunde bij inventarisaties en monitoring van insecten.

Door de toegenomen kennis over soorten werd tevens duidelijk dat sommige herstelmaatregelen die positief uitpakken voor flora en vegetatie negatieve gevolgen kunnen hebben voor de fauna. Dit heeft er onder andere toe geleid dat er binnen het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) in

Tabel 1. Aantal publicaties per diergroep in de centrale bibliotheek van Natuurmonumenten.

Kader 2. Vliegende herten?

Ook sommige kevers behoeven extra bescherming. In het Nationaal Park Veluwezoom was de grootste beschermde Nederlandse keversoort, het Vliegend hert (*Lucanus cervus*), bijna uitgestorven. In 1995 heeft men hier broedhopen voor deze indrukwekkend uitzijnde kever aangelegd. De larven leven in door schimmels aangetast, rottend eikenhout. Op vijf verschillende plaatsen zijn een vijftiental, deels verrotte, inlandse eikenstammen met een lengte van 1 meter ingegraven. Ze zijn opgevuld met houtsnijpers en met ter plaatse voorkomend zand. In 2004 is voor het eerst door een boswachter een mannetje aangetroffen.

Tijdens de start van dit project zijn meldingen van bezoekers en andere geïnteresseerden verzameld door de beheereenheid en het Bezoekerscentrum Veluwezoom. Het leverde toen een onverwachte melding op buiten het Nationale Park, namelijk een mannelijk Vliegend hert op het toilet van Camping Beekhuizen.

In 1999 een speciaal deskundigenteam voor de fauna in het leven is geroepen, dat onderzoek laat doen naar de effecten van herstelmaatregelen op de fauna. De roep om kleinschalig beheer werd steeds groter. Grootschalige maatregelen in heidegebieden worden nu zoveel mogelijk vermeden; de beheerders geven de voorkeur aan kleinschalig werk met een kraan met kantelbak. Dat het ook om bescherming op een schaal van enkele vierkante meters gaat, blijkt uit maatregelen voor het Vliegend hert (*Lucanus cervus*) (kader 2). Die kleinschaligheid geldt trouwens ook voor soorten als Zandhagedis (*Lacerta agilis*), Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), graafbijen en -wespen. Voor deze soorten wordt handmatig, vaak met vrijwilligers, geplagd (kader 3). Er zijn voor de bedreigde dagvlinders met een geïsoleerde populatie kleinschalige, gerichte maatregelen afgesproken. In 2000 is in 14 natuurgebieden door boswachters, ecologen, vrijwilligers, of deskundigen van De Vlinderstichting, overlegd over het aanpassen van het beheer op een kleinschalig niveau. Het

Soortgroep	1960 - 1969	1990 - 1999
Vogels	145	1410
Dagvlinders	20	361
Libellen	3	137
Sprinkhanen	0	39
Herpetofauna	7	243

Kader 3. Mijn mooiste zandkuil

Nederland heeft een insectenreservaat.

Wie weet echter waar dat ligt?! In 1903 werd die zonnige, warme plek al beschreven – inderdaad, door Jac.P. Thijssse. 'Juist om die warmte is de kuil de geliefkoosde woonplaats van duizenden en nog eens duizenden graafbijen en graafwespen, die daar hun werkzaam, kleurrijk en interessant leven leiden. Wie uit eigen aanschouwing dit leven wil leren (...) kan niet beter doen, dan een paar zomerdagen in mijn Texelschen zandkuil door te brengen, want die is de mooiste van al mijn kuilen.' Het gaat hier om de Zandkuil bij de Hoge Berg op Texel, die nog geen hectare groot is (foto 2 & 3). In 1923 werd het door Natuurmonumenten verworven. In 1969 is het als landschapsreservaat aangewezen. In de loop der jaren is het uiterlijk van de Zandkuil sterk veranderd. De bodem werd tot 1956 nog af en toe open gehouden door mensenvoeten (o.a. tijdens de jaarlijkse 'Bossiesdag' op derde Pinksterdag). Dat soort bezoeken leverde echter zoveel schade op dat vanaf 1956 het terrein voor het publiek werd gesloten. Het al in gang gezette proces van het dichtgroeien van het open zand ging daarna verder ondanks het regelmatig verwijderen van opslag.

Vanaf eind jaren zeventig is het beheer van de Zandkuil sterker gericht op het behoud van de insecten. Jaarlijks wordt er gefaseerd gemaaid, na de bloei van de voor insecten belangrijke planten. Met behulp van vrijwilligers onder begeleiding van een entomoloog wordt de Zandkuil open gehouden en worden er regelmatig kleine stukjes geplagd.

Door de luwte en de nabijheid van stuifmeelleveranciers als Kruiplwilg (*Salix repens*) en Struikhei (*Calluna vulgaris*) is de Zandkuil nog steeds een lustoord voor graafbijen en graafwespen en de bijbehorende koekoeksbijen en -wespen.

gaat daarbij om het vergroten van het nectaraanbod op de heide, het creëren van kleine stukjes open zand en het openmaken van dichtgegroeide bosranden, zodat bedreigde vlindersoorten een steuntje in de rug krijgen.

Dilemma's

Voor iedereen die betrokken is bij het natuurbeheer en/of die zijn hart verpand heeft aan een bepaalde soortgroep is het soortenbeleid en de kleine fauna niet meer weg te denken uit het natuurbeheer. De kennis over de kleine dieren is de laatste vijftien jaar enorm verbreed en dit vertaalt zich vaak in een enthousiast beroep op de beheerder om rekening te houden met een nieuwe soortgroep. Onlangs (Staatscourant, 2004) zijn weer nieuwe Rode Lijsten verschenen met flora- en faunagroepen waar tot op heden in het reguliere natuurbeheer weinig aandacht aan is besteed, zoals bijen, kokerjuffers, platwormen, maar ook mossen en korstmossen. De kennisontwikkeling gaat dus gelukkig gewoon door.

Diezelfde kennisontwikkeling plaatst beheerders ook voor dilemma's. Hoe groot, hoe zeldzaam en hoe bekend moet een soort zijn om beschermd te kunnen worden? Waar ligt de grens?! Het is voor natuurbeheerders een onmogelijke opgave om speciale aandacht te schenken aan iedere individuele bedreigde soort. Ook worden beheerders soms voor lastige keuzes geplaatst tussen vegetatie- en faunabeheer. Om een voorbeeld te geven: tweemaal maaien per jaar in voedselrijke graslanden in het kader van verschalingsbeheer valt niet samen met de eisen van bepaalde dagvlinders en sprinkhanen.

Ook kunnen de eisen van twee kritische

Foto 2 & 3. De Zandkuil op Texel bestaat meer dan 100 jaar. Nadat ze door Thijssse in 1903 werd beschreven, werd ze in 1923 door Natuurmonumenten aangekocht. In dit gebied worden voor het behoud van de bijen en wespen soortgerichte maatregelen uitgevoerd (foto's: Eckard Boot, Vereniging Natuurmonumenten).

soorten strijdig met elkaar zijn. Een bosrand die via opslag steeds verder een koud droog heideterrein 'inwandelt' biedt uiteenlopende mogelijkheden voor de bedreigde Zadelsprinkhaan (*Ephippiger ephippiger*) maar verkleint het toch al ernstig onder druk staande leefgebied van de Kommavilinder (*Hesperia comma*).

De toekomst

Het antwoord om uit de hiervoor genoemde dilemma's te raken, is het gefaseerd invoeren van beheermaatregelen in ruimte en tijd. Daarmee wordt de pijn van ongewenste ingrepen voor populaties, niet voor individuen, verzacht. Deze oplossing kan beslist nog verfijnd worden. Belangrijk hierbij is het bundelen van de kennis over de ecologische eisen van de kleine fauna. Bij het bosrandenbeheer worden de laatste tijd al bruikbare voorzetten gegeven (Veling et al., 2004).

Ook binnen het soortenbeleid heeft men zich over oplossingen gebogen; er is een start gemaakt met zogeheten leefgebiedplannen. Op deze manier kunnen soorten uit verschillende flora- en faunagroepen met dezelfde ecologische eisen beschermd worden. We zien echter dat het niet gemakkelijk is om ecologische eisen te vertalen naar concrete beheer- en inrichtingsmaatregelen zonder terug te vallen op d

algemene maatregelen voor de diverse 'ver' thema's. Het natuurbeheer is evenwel meer gebaat bij het afstemmen van concrete beheermaatregelen voor de diverse soortgroepen. Alleen dan hebben beheerders handvaten om zowel het systeem als de bijbehorende soorten te kunnen beschermen. Om dit te bereiken worden de komende jaren bij het opstellen en uitvoeren van leefgebiedsplannen beheerders in een vroeg stadium betrokken.

Literatuur

Bink, F.A., 1963. Verslag van het onderzoek naar de Grote vuurvliinder 1960, '61 en '62. *Thersamonia dispar* Haw. ssp. *batavus* Oberth.; Lepidoptera, Lycaenidae. Eigen uitgave.

Boer Lefeef, W.J., 1963. De Grote vuurvliinder (*Thersamonia dispar* Haw.). In: De Levende Natuur jaargang 66 (1): 11 - 14.

Corporaal, J.B., 1926. Entomologisch onderzoek van het Naardermeer. In Jaarboek Natuurmonumenten 1923-1928, s.a.

Ministerie van LNV, 1990. Natuurbeleidsplan 1990.

Ministerie van LNV, Interprovinciaal overleg, Platform soortbeschermende organisaties 2000. Meerjarenprogramma Uitvoering Soortenbeleid 2000-2004. Den Haag.

Natuurbeschermingsraad, 1991. Wie het kleine niet eert... Ongewervelde dieren en het terreinbeheer. Utrecht.

Staatsbosbeheer, 1981. Inventarisatieatlas. Driebergen.

Staatscourant, 2004. Besluit van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. TRCJZ/2004/5727, houdende vaststelling van Rode Lijsten flora en fauna. Nr. 218. Den Haag.

Stichting LONL Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer, 1992. Minimilieus van minifauna – Het belang van zeer kleine landschapselementen als leefgebied van ongewervelde dieren. Utrecht.

Swaay, C.A.M. van, 2000. Beschermingsplan Grote vuurvliinder 2000 – 2004. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 's-Gravenhage.

Thijssse, Jac.P., 1903. Mijn mooiste Zandkuil. In: De Levende Natuur 8 (2): 21 - 25 en 47 - 49.

Thijssse, Jac.P., 1928. De Groote Vuurvliinder. In: De Levende Natuur 33 (8): 235 - 240.

Veling, K., J. Smit & V. Siebering, 2004. Bosrandbeheer voor vlinders en andere ongewervelden. De Vlinderstichting, Wageningen & EIS Nederland, Leiden. KNNV-uitgeverij, Utrecht.

Vereniging Natuurmonumenten, 1997. Nota Soortgerichte Maatregelen. O&B rapport nr. 97-77.

Summary

Small fauna and the development of species management
This paper describes the increase in attention paid to the small fauna in nature conservation.

At the end of the seventies, volunteers became more interested in identifying and mapping these groups. Important tools were newly published field guides and an affordable fieldworkers atlas and digital distribution files. Due to this increase in knowledge of species distribution, ecology and endangerment, conservationists developed a better idea of which species are important to their management goals. Examples of small-scale management measures employed by Natuurmonumenten are given for some (groups of) species. In the future these species action plans will be united into area action plans.

Dankwoord

We willen Eckard Boot en Ronald Messemaker graag danken voor het leveren van de foto's bij dit artikel.

Ing. T.G.Y. van den Broek
Vereniging Natuurmonumenten
Postbus 9955
1243 ZS 's-Graveland
e-mail: t.vandenbroek@natuurmonumenten.nl

T. de Groot
Bureau Facet
Simon Bolivarstraat 89
3573 ZK Utrecht
e-mail: info@bureaufacet.nl